

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

Marek Leszczyński, „Żydzi radzyńscy”, 1996, technika własna, nr katalogowy 0380, zaginiony
Marek Leszczyński, „Jews from Radzyń”, 1996, mixed media, catalogue no. 0380, original lost

BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT

**PRZYSZŁOŚĆ ETNOGRAFII I FOLKLORYSTYKI ŻYDOWSKIEJ
(TEKST PRZEMÓWIENIA INAUGURACYJNEGO Z KONFERENCJI
„ETNOGRAFIA I FOLKLORYSTYKA ŻYDOWSKA W POLSCE
DO ROKU 1945”)**

**THE FUTURE OF JEWISH FOLKLORE AND ETHNOGRAPHY
(KEYNOTE ADDRESS OF THE “JEWISH ETHNOGRAPHY
AND FOLKLORISTICS IN POLAND BEFORE 1945” CONFERENCE)**

Państwowemu Muzeum Etnograficznemu w Warszawie należą się podwójne gratulacje: po pierwsze za zorganizowanie tej konferencji, która jako pierwsza bada intelektualną historię żydowskiej folklorystyki i etnografii w Polsce, po drugie za włączenie materiałów poświęconych Żydom w ramy wystawy stałej. Obie inicjatywy są znakomitym sposobem uczczenia pamięci Reginy Lilientalowej, pionierki w dziedzinie folklorystyki i etnografii, pod której patronatem odbywa się rozpoczynająca się konferencja.

Na początek zwróćmy uwagę na dobór słów tworzących tytuł konferencji: *Etnografia i folklorystyka żydowska w Polsce do roku 1945*. Po pierwsze: zakres materiału – punktem wyjścia dla intelektualnej historii obranego zagadnienia jest historyczne i historiograficzne pytanie o konteksty,

The State Ethnographic Museum in Warsaw is to be congratulated not only for organizing this conference, the first to explore the intellectual history Jewish folkloristics and ethnography in Poland, but also for integrating Jewish material into their new permanent exhibition. These are fine ways to honor Regina Lilientalowa, a pioneering folklorist and ethnographer, in whose honor this conference has been organized.

Consider the keywords in the title of this conference, *Jewish Ethnography and Folkloristics in Poland before 1945*. First, the field: a starting point for an intellectual history of the field is the historical and historiographic question of how Jews are constituted as a folkloristic, ethnographic, and anthropological subject, a question that extends beyond the careers of important scholars and their contributions.¹

Second, the place: the geopolitical contexts in which we work are not the same as the geography of our research subject. Not all folklorists and ethnographers who study Polish Jews do so in Poland, and not all Polish Jews live in Poland, not before the Holocaust and not after. More

w których kultura Żydów stała się przedmiotem badań folklorystycznych, etnograficznych i antropologicznych. Pytanie to wykracza poza dokonania ważnych uczonych¹ studiów judaistycznych.

Po drugie: miejsce – geopolityczny kontekst naszej działalności badawczej nie pokrywa się z geografiami przedmiotów naszych badań. Nie wszyscy folklorysty i etnografowie badający polskich Żydów pracują w Polsce i nie wszyscy polscy Żydzi tam mieszkają, tak było zarówno przed, jak i po Holokauście. Kultura żydowska opiera się na diasporze, jest współterytorialna i ponadnarodowa, w związku z tym jej zasięg nie pokrywa się z granicami geopolitycznymi państw. Sam obszar badawczy zawsze był międzynarodowy, jak od samego początku dowodzą autorzy piszący dla czasopism takich, jak „Am Ur-Quell: Monatsschrift für Volkskunde”, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde”, „Filologiszze shriftn” oraz „Globus”.

I po trzecie: okres badań – mam nadzieję, że ta konferencja nie jest prostym wspomnieniem dokonań badaczy pracujących w Polsce przed 1945 rokiem, a raczej wezwaniem do działania i nowych studiów opierających się na badaniach prowadzonych przed i po 1945 roku. W Polsce historia etnografii i folklorystyki żydowskiej oraz przyszłość tychże badań nie kończą się w 1945 roku, wraz z Zagładą. To z myślą o przyszłości kierując swój wzrok na minione czasy i poza granice Polski.

Niezależnie od przyjętego paradygmatu czy metody pewne jest, że badania żydowskiej folklorystyki i etnografii w Polsce i poza jej granicami bazują głównie na materiałach ocalonych przed zniszczeniem, a więc często niekompletnych. To między innymi ta cecha odróżnia tę dziedzinę od

to the point, Jewish culture is fundamentally diasporic, coterritorial, and transnational, which gives rise to Jewish ethnographic regions crosscut geopolitical borders. The field itself is and has always been international as evidenced from the start by contributions to such journals as “Am Ur-Quell: Monatsschrift für Volkskunde”, “Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde”, “Filologiszze shriftn”, and “Globus”, among others.

Third, the period: I would like to think that this conference is not simply a commemoration of what was done by scholars working in Poland before 1945, but rather a call for what can be done in the future based on research conducted before and after 1945. The intellectual history of the field and the future ethnographic and folkloristic research do not end in Poland in 1945 with the genocide. It is with an eye towards the future that I look to the past and beyond the borders of Poland.

Whatever the paradigm and whatever the method, the field of Jewish folkloristic and ethnography in and beyond Poland has been largely one of salvage. This characteristic, among others, has distinguished it from sociology. One only need compare the folklore and ethnography questionnaires sent out by the YIVO Institute for Jewish Research from Vilna during the interwar years with the one that sociologist Irena Sara Nowakowska prepared for her

1| *Ważny wkład do intelektualnej historii zagadnienia wniosły Gabriella Safran o An-skim, Itzik Gottesman o folklorystach żydowskich w Polsce, oraz praca o Lilientalowej autorstwa Piotra Grącińskiego (Grąciński 2013). Zagadnienia historiograficzne zostały omówione przez Barbarę Kirshenblatt-Gimblett w następujących publikacjach: Kirshenblatt-Gimblett 2008; 1990: 21-31; 1985: 331-334; 2007; 2001: 155-191 s.v.*

1| *Important contributions to the intellectual history of the field such as Gabriella Safran on An-sky, Itzik Gottesman of Yiddish folklorists in Poland, and the dissertation on Lilientalowa (Piotr Grąciński, 2013). Historiographic issues are taken up by Barbara Kirshenblatt-Gimblett in the following publications 2008; 1990: 21-31; 1985: 331-334; 2007; 2001: 155-191 s.v.*

socjologii – wystarczy porównać kwestionariusze dotyczące folkloru i etnografii wysłane w okresie międzywojennym przez wileński Żydowski Instytut Naukowy YIVO z tymi, które socjolożka Irena Sara Nowakowska przygotowała do badań nad Żydami żyjącymi w Polsce tuż po wojnie, czy z interdyscyplinarną nauką społeczną, która była inspiracją dla badań nad młodzieżą prowadzonych przez YIVO w latach 30. XX wieku². Paradygmat ocalonych materiałów badawczych to klasyczny przypadek, gdy to czas determinuje obiekt badań, a my, choć badamy go współcześnie, utraciliśmy możliwość otrzymania prawidłowej informacji zwrotnej. Innymi słowy, istniejemy obok siebie, ale nie razem (Fabian 1983). W wymiarze czasu nie jesteśmy sobie współcześni. I to jest właśnie podstawowe założenie paradygmatu antropologii ratunkowej, który w swej istocie jest historyczny – badanie w czasach obecnych czegoś, co do tej chwili nie należy. Ważnym wyjątkiem jest zgromadzona przez Szmuela Lehmana kolekcja pieśni śpiewanych w czasie rewolucji 1905 roku i dwóch wojen światowych, które spisywane były natychmiast lub w krótkim czasie po skomponowaniu (lub zaadoptowaniu) i wykonaniu (Gottesman 2003: 11-28).

Projekt zachowania spuścizny żydowskiej nie zakończył się wraz z Holokaustem. Tak naprawdę już od początku XX wieku folklorysty zdobywali dane od środowisk żydowskich imigrantów w Stanach Zjednoczonych, a badania kontynuowano w Izraelu, Europie i innych miejscach, choć z czasem nastąpiły istotne zmiany teorii, metod i narzędzi badawczych. Ale równie ważne jest zainteresowanie życiem współczesnych Żydów z perspektywy folklorystycznej i etnograficznej. Niniejszy esej podąża śladami historii badań nad żydowskim folklorem

study of Jews living in Poland immediately after the war – and also with the interdisciplinary social science that inspired YIVO’s youth research project in the 1930’s.² The salvage paradigm is a classic case of the role of time constituting our object of study – we, the scholars, are contemporaneous with our research subjects, but they are not contemporary in relation to us. In other words, we exist *at* the same time, but not *in* the same time (Fabian 1983). We are not coeval in temporal terms. This is the premise of the salvage paradigm, which is essentially historical – the study of something in the present that is not fully of the present. An important exception is Shmuel Lehman’s collections of songs sung and in some cases created during the 1905 Revolution, World War I, and World War II and documented by him at or close to the time they were composed or adapted and performed (Gottesman 2003: 11-28).

The project of rescue did not end with the murder of Jews in Poland. Indeed, folklorists were salvaging folklore from Jewish immigrants living in North America since the beginning of the 20th century. The research has continued there as well as in Israel, Europe, and other parts of the world, but there have been important shifts in theory, method, and means. Equally important is the study of contemporary Jewish life from folkloristic and ethnographic perspectives. In this essay, I trace aspects of the intellectual history of Jewish folklore and ethnography within and beyond Poland, before and after 1945, and consider the place of this field within the core exhibition of POLIN Museum of the History of Polish Jews.

2| *Badanie stało się podstawą pracy doktorskiej na Uniwersytecie Warszawskim w 1950 r. W 1965 r. ukazało się najpierw w ograniczonym nakładzie powielaczowym, a dopiero w 1996 jako „Żydzi polscy: 1947-1950: analiza więzi społecznej ludności żydowskiej” (Hurwic-Nowakowska 1986; 1996).*

2| *This study was accepted as her doctoral dissertation at the University of Warsaw in 1950. It appeared in Polish first in a limited mimeographed run in 1965 and as a book only in 1996 as “Żydzi polscy: 1947-1950: analiza więzi społecznej ludności żydowskiej” (Hurwic-Nowakowska 1986; 1996).*

1. I. L. Peretz w środku prezentacji o współczesnej kulturze jidysz i hebrajskiej w okresie poprzedzającym pierwszą wojnę światową, Galeria XIX w. „Spotkania ze Współczesnością”.
Fot. Magdalena Starowieyska i Darek Golik; udostępniona przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa

1. Y. L. Peretz is at the center of the presentation of modern Yiddish and Hebrew culture in the decades before World War I in 19th century “Encounters with Modernity” gallery.
Photo by Magdalena Starowieyska and Darek Golik; courtesy of POLIN Museum of the History of Polish Jews, Warsaw

i etnografią w Polsce i poza jej granicami przed i po 1945 roku, a także rozpatruje miejsce tej dziedziny badań na głównej wystawie w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

W ostatniej chwili

„Wyprawy do nieznanymi miasteczek [w Polsce] z powodu ogromnych kosztów takiego przedsięwzięcia nie były dobrym pomysłem. Ale tutaj, w Ameryce, mamy nienaruszony folklor, wciąż obecny wśród ludzi, który czeka na przybycie zbieraczy, na analizy i badanie, nawet teraz, w ostatniej chwili, zanim będzie już za późno”.

J. L. Kahan³

Działając zgodnie z paradygmatem ocalenia, pierwsi etnografowie i folklorysty tacy jak Max Grunwald, Sz. An-ski, Regina Lilientalowa, Pinches Graubard czy Szmuel Lehman interesowali się najstarszymi dostępnymi źródłami pozyskiwanymi od ludzi starszych, z miejsc jeszcze nie skażonych wpływem innych zachowań, od chasydów czy środowisk z marginesu społecznego lub półświatka. Oczywiście, są też ważne wyjątki, czego dowodzą zbiory pieśni robotniczych, wojennych czy rewolucyjnych. Główną cechą omawianego paradygmatu jest zbieranie danych, które są skarbem czekającym na pełną analizę przy użyciu nowych modeli teoretycznych i metodologii⁴.

Twierdzenia, protokoły, kwestionariusze i wskazówki metodologiczne najlepiej ukazują podstawy teoretyczne omawianej dziedziny badań. Jako przykład mogą posłużyć: protokół Leopolda Zunza ze „statystycznego” badania Żydów, Maxa Grunwalda obrona żydowskiej etnologii przed

The Eleventh Hour

“Expeditions into unknown townlets never worked out [in Poland] because of the prohibitive expenses. Here, however, in America is an undisturbed folklore to the extent that it survives and still lives in the memory of the folk, which awaits its collectors, waits for them to come and gather and research, even in the eleventh hour, before it is too late.”

Y. L. Cahan³

Consistent with the salvage paradigm, the earliest ethnographers and folklorists, whether Max Grunwald, Sh. An-sky, Regina Lilientalowa, Pinkhes Graubard, or Shmuel Lehman, among many others, were interested in the oldest materials, whether they were to be found among the elderly, in relic areas, among Hasidim, or on the margins of society and the underworld. There are important

3] Według Szackiego Kahan twierdził, że „tu, w Ameryce, człowiek potyka się o folklor na każdym kroku” (Szacki 1938: 21). Jakieś 40 lat wcześniej Friedrich S. Krauss zauważając masową emigrację wschodnioeuropejskich żydów do Stanów Zjednoczonych stwierdził, że nawet teraz „w ostatniej chwili wciąż można spisać i udokumentować dla potrzeb naukowych ludowość obecnie podlegającej procesowi gwałtownego rozkładu – mam na myśli ludowość żydowską” (Krauss 1894: 72-73).

4] Zob. Silverman-Weinreich 1964: 383-394.

3] Shatzky reports Cahan has having said that “Here [in America] folklore can be scooped up in hand-fuls” (Shatzky 1938: 21). Some forty years earlier, Friedrich S. Krauss, noting the mass immigration of Jews from Eastern Europe to the United States, noted that even now “at the eleventh hour, it is possible to note and record for the purposes of science a folk-life which in process of rapid decay – I mean that of Jews” (Krauss 1894: 72-73).

4] See Silverman-Weinreich 1964: 383-394.

antropologią rozumianą jako nauka o rasach, kwestionariusz An-skiego dotyczący cyklu życiowego Żydów, opis ekspedycji etnograficznej An-skiego autorstwa Awroma Reichtmana czy wreszcie wskazówki dotyczące zbierania przykładów kultury ludowej sporządzone przez YIVO⁵. Choć nie dysponujemy odpowiedziami na kwestionariusz An-skiego, mamy wgląd w zawarte w nim pytania (oraz pomocnicze podpowiedzi do niektórych), które są ilustracją założeń i obrazem etnografii w działaniu. Niedawno Nathaniel Deutsch opublikował opatrzone komentarzem angielskie tłumaczenie tego kwestionariusza. Dodatkowe uwagi prezentują „odpowiedzi” na pytania An-skiego, oparte na różnych opublikowanych źródłach oraz pracy terenowej pośród społeczności chasydzkich i innych (Deutsch 2011).

Pierwsi folklorysty posługiwali się metodami *crowdsourcingu*, na długo zanim w ogóle powstało to pojęcie. Poprzez kwestionariusze i zachęcanie miejscowych entuzjastów zwrabiali do pomocy członków społeczności, którzy w swoim najbliższym otoczeniu szukali różnych przejawów kultury tradycyjnej. Choć niewiele z tych kwestionariuszy przetrwało, nie mówiąc już o odpowiedziach, dysponujemy jednym ważnym przykładem:

„W 1913 r., 5603 r., An-ski rozesłał do wszystkich wspólnot żydowskich kwestionariusz zatytułowany «Miejscowy program historyczny, przygotowany przez Sz. An-skiego z pomocą A. Yudiki, poprzez Żydowską Ekspedycję Etnograficzną pod egidą Barona Naftalego Herta Ginzburga (niezależnej części Żydowskiego Towarzystwa Historyczno-Etnograficznego)» [...] W czasie pierwszej wojny światowej wozilem zebrany materiał ze sobą, gdziekolwiek mnie droga zawiodła, żeby tylko nie zaginął. Przez następne 35 lat trzymałem go na Ziemi Izraela, aż do nadejścia gorzkich dni drugiej wojny światowej. [...] Aby historyczny zapis dziejów mia-

exceptions, as evidenced by collections of workers' songs and songs associated with war and revolution. A hallmark of the salvage paradigm is collection, which has far outpaced analysis. Indeed, those collections are a treasure awaiting analysis using new theoretical models and methodologies.⁴

It is in statements, protocols, questionnaires, and guidelines related to methodology that the theoretical underpinnings of the field are most clearly evident. Consider, for example, Leopold Zunz's protocol for a "statistical" study of Jews, Max Grunwald's defense of Jewish Volkskunde as a bulwark against the dangers for Jews of anthropology as race science, Sh. An-sky's questionnaire on the Jewish life cycle, Avrom Reichtman's account of An-sky's ethnographic expedition, and YIVO's guidelines for collecting folklore.⁵ While we do not have the answers to An-sky's questionnaire on the Jewish life cycle, the questions themselves (and prompts that accompany some of the questions) constitute a kind of ethnography in the making. Most recently, Nathaniel Deutsch has published a fully annotated English translation of this questionnaire. The annotations represent "answers" to An-sky's questions, based on a variety of published sources as well as on fieldwork in Hasidic and other Jewish communities today (Deutsch 2011).

Early folklorists were crowdsourcers *avant la lettre*. They enlisted the public in their collecting efforts through questionnaires and by encouraging local enthusiasts to collection

5| *Analiza protokołu Zunza w rozumieniu Volkskunde, zob. Kirshenblatt-Gimblett 1989. Opis metod terenowych oraz udział w ekspedycji An-skiego, zob. Reichtman 1958.*

5| *For a discussion of Zunz's protocol for a Jewish statistics, understood as Volkskunde, see Kirshenblatt-Gimblett 1989. For an account of the fieldwork methods and experience of taking part in An-sky's ethnographic expedition, see Reichtman 1958.*

steczka w Polsce został kiedyś opublikowany, aby imiona i dzieje Żydów z naszego Sochaczewa nie przepadły na wieki.

Kwestionariusz składał się ze 166 pytań, a 70 z nich miało odpowiedzi” (Fridman 1962: 320).

Kwestionariusz otwierają nazwy i określenia miasteczka (*blasons populaires* – toponimy i przezwiska), potem następują pytania o to, jak długo Żydzi tam mieszkali, ilość synagog, szkół i sal modlitewnych w miasteczku, kiedy je zbudowano, które są wspólne, które chasydzkie (i jakiego rodzaju chasydyzm), opowieści i legendy o starej synagodze, które synagogi spalono oraz jakie książki i przedmioty przepadły wraz z nimi. Czy znajdowały się tam pałace i zamki, kto w nich mieszka czy mieszkał, jakie legendy i historie są z nimi związane? Pytania o stare i nowe żydowskie cmentarze i legendy związane z konkretnymi grobami, a także prośby o transkrypcje z nagrobków słynnych ludzi. Czy istnieją jakieś stare *pinkejsim* (dzienniki wspólnoty) i stare przedmioty z synagog albo zbiorów prywatnych (sukienki na Torę, korony, besaminki, przedmioty z napisami żydowskimi)? Czy byli jacyś słynni rabini, uczeni, przewodniczący jeshiwy? Czy był jakiś *cadik*, jakiś *rebe*, jego uczniowie lub wnuki, czy są jakieś jego zdjęcia, czy ktoś może opisać jego wygląd, osobowość, *jiches*, rodowód? Czy byli jacyś bogacze i czy odgrywali jakąś rolę w życiu Żydów? Czy byli kantorzy, muzycy, *badchonim*, błazny? Z jakich powodów Żydzi zmieniali wiarę, ilu takich Żydów mieszka obecnie w mieście, czy któryś powrócił do judaizmu, czy jakiś został pobity lub zamordowany? Czy miasto miało jakiś związek z polskim powstaniem i czy Żydzi brali w nim udział? Czy są jakieś historie o wojnach napoleońskich? Czy były przypadki oskarżeń o mord rytualny? Czy natychmiast je oddalono czy doszło do pogromu? Czy były jakieś epidemie i czy ktoś je pamięta? Do którego *rebe* należeli miasteczkowi chasydzi?

folklore in their communities. While few of the questionnaires have survived, let alone the answers, there is a notable exception:

“In the year 1913, 5603, Sh. An-sky sent a questionnaire to all Jewish communities entitled «A local historical program, prepared by Sh. An-sky, with the assistance of A. Yudiki, through the Jewish Ethnographic Expedition in the name of Baron Naftali Hertz Ginzburg (independent section of the Jewish Historical Ethnographic Society)» [...] At the time of the First World War, I kept the collected material in all the places through which I wandered so it would not be lost. (I kept it for another 35 years in the Land of Israel, until the bitter fate that took place during the Second World War ... so that a historical chapter about a small town in Poland will be published, in order to perpetuate the name and the life, the Jewish life, of our city Sokhatshev.

There were 166 questions in the questionnaire, with answers to 70 of questions” (Fridman 1962: 320).

The questionnaire begins with names and epithets for the town (*blasons populaires*) and asks how long Jews have lived there. Then come questions about the number of synagogues, study halls, and prayer rooms in the town, when were they built, which are communal, which Hasidic (and which kinds of Hasidim), stories and legends about the old synagogue, which synagogues were burnt down and what books and objects were destroyed with them. Were there palaces and castles, who lives there or once lived there, and what historical memories and legends are associated with those buildings? Questions about the old and new Jewish cemeteries asked about legends associated with particular graves and request transcriptions of old gravestones of famous people. Are there any old *pinkejsim* (communal record books) and old objects from the synagogue or in private possession (Torah curtains, Torah crowns,

Zdjęcie
niedostępne
w wersji
internetowej

3. Wilno, „litewska Jerozolima” oraz „stolica jidyszlandu”, w pełni wyraża ideę „tutejszości” doikajt. Galeria „Na żydowskiej ulicy”.

Fot. Magdalena Starowieyska i Darek Golik; udostępniona przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa

3. Vilna, the “Jerusalem of Lithuania” and “capital of Yiddishland,” is an expression of doikajt, hereness, in the “On the Jewish Street” gallery.

Photo by Magdalena Starowieyska and Darek Golik; courtesy of POLIN Museum of the History of Polish Jews, Warsaw

Czy dochodziło do konfliktów między chasydami i *misnagdim*, ich ortodoksyjnymi przeciwnikami i pomiędzy religijnymi i niereligijnymi Żydami? Wypisz organizacje ochotnicze. Jakie partie polityczne działały w mieście w 1905 roku? Czy dochodziło do strajków pracowników? Których? Ilu Żydów trudni się wytwórstwem? Czy są fabryki i ilu Żydów w nich pracuje? Podaj imiona bardzo wiekowych ludzi. Czy są egzorcyci, pomocnicy w mykwie i płaczki pogrzebowe – jak się nazywają? Czym się głównie handluje w mieście? Czy wspólnota żydowska jest bogatsza czy biedniejsza? Czy silna jest emigracja do Ameryki, jakie są powody wyjazdu, ilu wyjechało i dokąd?

Choć Fridman nie podaje wszystkich pytań, a tylko te z odpowiedziami, które w dodatku są zwykle zwięzłe (co jest typowe dla kwestionariuszy i dlatego wywiady są w tym przypadku lepsze), jest to rzadki i ważny dokument. Bo to nie tylko przykład samego kwestionariusza, jaki otrzymywali Żydzi żyjący pod rosyjskim zaborem i gdzie indziej (mówimy tu o roku 1913), ale także ukazuje on zrozumienie Fridmana wobec wagi zbierania folkloru i szacunek, jakim darzył An-skiego i jego projekt. Wygląda na to, że w Sochaczewie doceniano lokalny rys kulturowy. Pinches Graubard, zamożny mieszkaniec tego miasteczka, współpracował z An-skim, Nojechem Pryluckim, Szmuelem Lehmanem i M. Wanwildem (Sz. D. Kawe) i opublikował ważny zbiór folkloru jidysz⁶.

Doikajt, czyli tu i teraz

Żydowscy folklorysty działający w pierwszych dekadach XX wieku cieszyli się z możliwości współtworzenia nowej dziedziny badań, dostępnej także dla pasjonatów-amatorów, pisarzy i artystów, którzy taką pracę rozpatrywali w kategoriach misji narodowej. An-ski rozpaczał, że

Havdalah spice boxes, objects with Jewish inscriptions)? Were there any famous rabbis, scholars, heads of yeshivas? Was there a *tsadik*, a *rebe*, or his student or his grandchildren in the town, and are there any pictures of him – can someone describe what he looked like, his character, his *yikhes*, lineage? Were they any rich people, and did they play a role in Jewish life? Were there cantors, musicians, and *badkhanim*, jesters? What were the reasons that Jews converted, how many cases of converts are living in the town today, do any return to Judaism, and were any converts ever beaten or murdered? Did the town have any connection to the Polish uprising and did Jews take part? Are there stories about the Napoleonic war? Was there ever a blood libel here? Was it immediately put to rest or was there a pogrom? Were there epidemics and does anyone remember them? To which *rebes* do the Hasidim in the town belong? Were there conflicts between Hasidim and *misnagdim*, their Orthodox opponents, and between religious Jews and non-believers? List the voluntary associations? What political parties were in the town in 1905? Were there strikes and among which workers? How many Jews work in which crafts? Are there factories and do Jews work in them? Name the very old people. Are there exorcisers, *mikve* attendants, and funeral wailers – what are their names?

6| „*Bay undz Jidn: Zamlbuch far folklor un filologie*” wydany przez Pinchesa Graubarda, zawiera wiele materiałów z Sochaczewa (Wanwild 1923). O dorobku tych i wielu innych folklorystów, zob. Gottesman 2003.

6| “*Bay undz Yidn: Zamlbukh far folklor un filologie*,” which was published by Pinches Graubard, includes considerable material from Sochaczew (Wanwild 1923). The work of these folklorists and many others is discussed by Itzik Nakhmen Gottesman, see Gottesman 2003.

Zdjęcie
niedostępne
w wersji
internetowej

4. Rekonstrukcja malowanego sufitu, drewnianej wężby dachowej oraz bimah (podestu, na którym publicznie odczytuje się swój Tory) z synagogi, która niegdyś znajdowała się w Gwoźdźcu (dziś na Ukrainie) – główna atrakcja galerii prezentującej osiemnastowieczne żydowskie „Miasteczko”. Rekonstrukcję wykonano, używając tradycyjnych narzędzi, materiałów i technik przy współpracy z Handshouse Studio.

Fot. Magdalena Starowieyska i Darek Golik; udostępniona przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa

4. Reconstruction of the painted ceiling, timber-frame roof, and bimah (platform where the public reading from the Torah scroll takes place) of the wooden synagogue that once stood in Gwoździec, today in Ukraine – a centerpiece of the 18th-century “Jewish Town” gallery. The reconstruction was done with traditional tools, materials, and techniques in collaboration with Handshouse Studio.

Photo by Magdalena Starowieyska and Darek Golik; courtesy of POLIN Museum of the History of Polish Jews, Warsaw

Żydzi późno zaczęli badać własny folklor. Jego własne „przebudzenie” związane było z powstaniem nowych rodzajów samopostrzegania Żydów, rozwojem świadomości narodowej, jak również ze sposobem ich wyrażania w życiu społecznym i poprzez ruchy polityczne. Żydowski folklor i etnografia, język jidysz oraz tworzona w nim kultura w ważny sposób wyrażały ideę *doikayt*, czyli poczucie przynależności do miejsca, gdzie Żydzi na przestrzeni wieków tworzyli szczególnie sposób życia, dzięki któremu mogli patrzeć w przyszłość. Oddanie idei *doikayt* leżało u podstaw nacjonalizmu diaspory.

Muzeum POLIN prezentuje te wydarzenia w ramach wystawy stałej. Na końcu galerii XIX wieku przedstawione jest pojawienie się współczesnych żydowskich ruchów społecznych i politycznych oraz nowe formy kultury jidysz i hebrajskiej. Ważnym tematem poruszonym w czasie Pierwszej Światowej Konferencji Jidysz, która odbyła się w 1908 roku w Czerniowicach, była decyzja, który język – jidysz czy hebrajski – powinien stać się narodowym językiem Żydów. Perec ogłosił rozejm: „Bez hebrajskiego nasz lud nie ma przeszłości, bez jidysz – nie ma ludu”. W ten sposób zadecydowano, że oba języki będą narodowymi (Perec 1908). Niedaleko znajduje się sekcja wystawy, która omawia postać I. L. Pereca, jego krąg społeczny i rolę w tworzeniu współczesnej kultury jidysz i hebrajskiej [patrz zdjęcie 1].

Landkentenisz, popularny ruch krajoznawczy, jest kwintesencją *doikayt* i inspiracją dla naszej prezentacji codziennego życia w II Rzeczypospolitej. Zwiedzający „podróżują” z najmniejszej i jednocześnie najmłodszej żydowskiej wspólnoty w Gdyni do Drohobycza, Szczuczyna, Bobowej, Nowogródka, Kolbuszowej, Krotoszyna, Katowic, Kazimierza Dolnego

What is the main kind of trade in the town? Is the Jewish community richer or poorer? Is emigration to America strong – what are reasons for leaving, how many left, and where did they go?

Although Fridman does not include all the questions, but only those for which there are answers, and although the answers are generally brief – this is a typical shortcoming of questionnaires, as opposed to interviews – this is a rare and important document. Not only does it preserve a record of the kind of questionnaire that was sent to Jewish communities in the Russian partition and beyond – the year was 1913 – but also it shows Fridman’s appreciation of the importance of collecting folklore and reverence for An-sky and his project. Sochaczew, it seems, was a place where folklore was appreciated. Pinkhes Graubard, a well-to-do Sochaczew native, collaborated with Sh. An-sky, Noyekh Prilutski, Shmuel Lehman, and M. Vanvild (Sh. D. Kave), and published an important collection of Yiddish folklore.⁶

Doikayt, Hereness

Jewish folklorists active during the first decades of the 20th century were excited about being part of a new field of study, a field open to passionate amateurs, writers, and artists, who saw their work as part of a national mission. An-sky himself had lamented that Jews were latecomers to the study of their own folklore. His own awakening was linked to the rise of new forms of Jewish self-understanding and national consciousness and their expression in modern Jewish social and political movements. Jewish folklore and ethnography, Yiddish language and culture created in the Yiddish language, were an important expression of *doikayt*, hereness, a sense of belonging in the place where Jews had lived and created a distinctive way of life in the course of hundreds of years and where they had a future. A commitment to the principle of *doikayt* was at the heart of Diaspora Nationalism.

i innych miejsc, a każde z nich poświęcone jest innemu aspektowi życia w tym okresie [patrz zdjęcie 2].

Jak pisał Michał Bursztyn w pierwszym numerze „Landkentenisz”: „Wzdłuż polskich rzek wszędzie leżą miasta i wioski, w których od setek lat żydzi są mocno zakorzenieni, a życie różnorodne” (Bursztyn 1933: 9-13). Stowarzyszenia *landkentenisz* organizowały wyprawy przyrodnicze, wycieczki do miejsc historycznych, wydarzenia sportowe itp. – ich celem było kultywowanie wiedzy, miłości i przywiązania do danego miejsca. W czasopiśmie „Landkentenisz” ukazały się na przykład artykuły Szymona Zajczyka o drewnianych synagogach, a także inne dotyczące spraw interesujących dla Żydów. Turystyka, lokalna historia, spuścizna i szacunek do natury były ważne dla wszystkich Polaków – kraj, przez ponad sto lat podzielony między zaborców, wciąż się jednoczył.

Doikayt jest także wyrażony w części wystawy poświęconej Wilnu, uznawanemu nie tylko za *Jerusholaim d'Lite*, Jerozolimę na Litwie, ale także za stolicę jidysz: „Jidysz uważano za terytorium, anarchistyczną republikę, której stolicą było Wilno”⁷ (Pryłucki 1935). Wydaje się, że wileńscy Żydzi w większości codziennych spraw – w szkołach, szpitalach, instytucjach, na rynku czy na ulicy, a nie tylko w domach – posługiwali się jidysz. Najwyraźniej Wilno było też centrum twórczości literackiej i artystycznej oraz ośrodkiem naukowym, czego dowodem jest Żydowski Instytut Naukowy YIVO, ustanowiony w Wilnie w 1925 roku. W 1935 roku Nojeh Pryłucki oświadczył na konferencji z okazji dziesiątej rocznicy YIVO: „YIVO to naukowa akademія na terytorium należącym do jidysz” (Pryłucki 1936). Instytut działał też na polu folklorystyki i etnografii [patrz zdjęcie 3].

POLIN Museum presents these developments in the core exhibition. Featured at the end of the nineteenth-century gallery is the emergence of modern Jewish social and political movements and new forms of Yiddish and Hebrew culture. The hot issue at the First World Conference for Yiddish, which was held in Czernowitz in 1908, was whether Yiddish or Hebrew should be the Jewish national language. Peretz called a truce – “Without Hebrew, the folk has no past; without Yiddish, we have no folk.” – and the resolution was both languages (Peretz 1908). Nearby is a presentation of Y. L. Peretz and his circle and their role in creating modern Yiddish and Hebrew culture [see photo 1].

“Landkentenish”, a popular movement dedicated to “knowing the land” is a quintessential expression of *doikayt* and the inspiration for our presentation of everyday life across the length and breadth of the Second Polish Republic. Visitors “travel” from the smallest and newest Jewish community in Gdynia to Drohobycz, Szczuczyn, Bobowa, Nowogródek, Kolbuszowa, Krotoszyn, Katowice, Kazimierz Dolny, and other places, each one dedicated to a different aspect of daily life during this period [see photo 2]. As Mikhoel Burshtin wrote in the first issue of “Landkentenish”, the movement’s magazine, “All along the Polish rivers lie towns and settlements with a rooted and diverse Jewish life that stretch back hundreds of years.” (Burstin 1933: 9-13). *Landkentenish* associations organized hikes in natural environments, excursions to historical landmarks, sporting activities, and other activities – their goal was to cultivate knowledge, appreciation, and attachment to the place. The *Landkentenish* magazine featured, for example,

7| *W jidysz „Lite” oznacza obszar większy od Litwy, a dokładniej północno-wschodni obszar dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czyli dzisiejsze terytory Litwy, Białorusi i sąsiednie.*

7| “Lite” in Yiddish refers to a territory wider than Lithuania, namely the northeastern part of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, which today includes Lithuania, Belarus, and neighboring areas.

Prezentacja o YIVO podkreśla rolę *zamlera*, czyli zbieracza. Był on znakiem rozpoznawczym instytutu, sposobem, w który budowano zbiory, jednocześnie angażując społeczność. *Zamlery* YIVO dokumentowali lokalne odmiany języka jidysz, zbierali przykłady ludowości i inne materiały, a także uczestniczyli w trzech edycjach konkursu na autobiografie. Zwiedzający mogą sprawdzić, jak by to było być kolekcjonerem „ludowości i tradycji” pracującym dla YIVO – interaktywne ekrany wyświetlają instrukcje wyjaśniające jak to robić, a także prawdziwe kwestionariusze dotyczące świąt i zabaw dziecięcych. Można także zobaczyć przykładowe materiały nadesłane przez *zamlerów*. Tym sposobem YIVO nadrabiało brak funduszy na organizację wypraw etnograficznych, jednocześnie wypełniając swoją misję bycia ośrodkiem naukowym dla Żydów. YIVO zorganizowało także program *aspirantur*, który zapewniał przygotowanie akademickie, w tym folklorystyczne i etnograficzne, dla ambitnych uczonych⁸.

W latach 30. XX wieku Max Weinreich nadał programowi badawczemu YIVO nowy kierunek. *Jugfor* (skrót od *jugntforschung*, czyli badań nad młodzieżą) łączył ze sobą zainteresowania Weinreicha psychoanalizą oraz jego troskę o przyszłość żydowskiej młodzieży⁹. Projekt *Jugfor* skupiał w sobie trzy drogi: interdyscyplinarność nauk społecznych, które pojawiły się w Europie w związku z badaniem młodzieży, pionierskie prace Siegfrieda Bernfelda w Wiedniu, dotyczące psychoanalizy dorastania (Bernfeld przekazał archiwum badań nad młodzieżą żydowską Weinreichowi) oraz doświadczenie Weinreicha zdobyte w Fundacji Rockefellera na Uniwersytecie Yale w latach 1932-1933, a zwłaszcza udział w seminarium badawczym „Wpływ kultury na osobowość”, poprowadzonym przez socjologa Johna Dollarda oraz językoznawcę i antropologa Edwarda Sapira.

an article by Szymon Zajczyk on wooden synagogues, and much else of Jewish and general interest. Tourism, local history, heritage, and appreciation of nature played an important role for all Polish citizens in unifying a country made up territories that had been separated for more than a century, as a result of the partitioning of the Polish-Lithuanian Commonwealth by the Russian and Austrian empires and Kingdom of Prussia.

Doikayt is also expressed in the section of the core exhibition dedicated to Vilna, which was celebrated not only as the *yerusholayim d'Lite*, Jerusalem of Lithuania, but also as the capital of Yiddish land: “Yiddish itself has been recognized as a territory, an anarchic republic with its capital in Vilna.”⁷ (Prilutski 1935). Vilna appears here as a Jewish community that conducted much of its everyday business – in schools, hospitals, and other institutions, and not only at home, in the market, and on the street – in Yiddish. Vilna also appears as a center of literary and artistic creativity and of scholarship, as exemplified by the YIVO Institute for Jewish Research, which was established in Vilna in 1925. As Noyekh Prilutski declared at the 1935 conference on the occasion of YIVO’s tenth anniversary, “YIVO is the scholarly academy of the territory of Yiddish” (Prilutski 1936). YIVO dedicated a section of its activity to folklore and ethnography [see photo 3].

8| *Zbieranie materiałów i dokumentacja w duchu „landkentenisz” i „zamlerów” YIVO są dziś kontynuowane w nowych formach i znaczeniach – jak choćby „Wirtualny Shtetl” – projekt Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN <http://www.shtetl.org.pl/en/>. Muzeum POLIN także czynnie zbiera przedmioty, dokumenty i fotografie.*

8| *Collecting and documentation in the spirit of “landkentenish” and YIVO’s “zamlers” tradition continue today in new forms and with new meaning, to mention only “Virtual Shtetl”, a project of POLIN Museum of the History of Polish Jews, <http://www.shtetl.org.pl/en/>. POLIN Museum is also actively collecting objects, documents, and photographs.*

Jeszcze przed wyjazdem do Yale Weinreich i YIVO zorganizowali pierwszy z trzech konkursów autobiograficznych. Miały one dostarczyć podstaw dla psychologicznych i socjologicznych spostrzeżeń dotyczących niepewnej przyszłości żydowskiej młodzieży. Projekt *Jugfor* odróżniał się od wcześniejszych inicjatyw YIVO – zbierania opisów etnograficznych, folkloru ustnego i pracy nad ocaleniem znikających przejawów kultury – nie tylko interdyscyplinarnością, ale przede wszystkim skupieniem na żydowskiej młodzieży, na czasach obecnych z perspektywą na przyszłość. Co więcej, *Jugfor* miał charakter międzynarodowy, łącząc w sobie amerykańskie badania nad kulturą i osobowością oraz europejskie interdyscyplinarne nauki społeczne. Choć realizację projektu przerwała wojna, jego wynikiem były setki autobiografii napisanych przez młodych ludzi, a także książka *Der weg cu undzer jugnt*, w której Weinreich wyjaśnia teorię, metodologię oraz hipotezy stojące za badaniami (Weinreich 1935; Kligberg 1965). Zwycięzców trzeciego konkursu miano ogłosić 1 września 1939 roku – w dniu, kiedy wojska niemieckie wkroczyły do Polski¹⁰.

Wileńskie getto powstało we wrześniu 1941 roku. Okupanci zorganizowali akcję zbierania wszelkich wartościowych dóbr znajdujących się w kolekcjach YIVO, planując w przyszłości muzeum dokumentujące „ostateczne rozwiązanie” problemu żydowskiego. Do sortowania materiałów wyznaczono czterdziestu Żydów, wśród nich Abrahama Suckewera oraz Smerke Kaczergiński. Grupa ta stała się sławna jako „Papierowa Brygada”. Jej członkowie szmuglowali co tylko mogli, a zdobyte tak materiały ukrywali w bezpiecznych miejscach. To dzięki nim po wojnie YIVO odzyskało znaczną część zbiorów. W 1947 roku pudła z tymi materiałami dotarły do Nowego Jorku – do siedziby YIVO na Manhattanie. Dziś YIVO zajmuje się tworze-

The presentation of YIVO emphasizes the role of the *zamlers*, the collector, which was a hallmark of YIVO's way of building a collection and engaging a wide public at the same time. YIVO *zamlers* documented regional forms of the Yiddish language, collected folklore and other material, and responded to three autobiography contests. Visitors can experience what it might have been like to be a YIVO folklore collector at an interactive screen that features YIVO's instructions for how to collect folklore, the actual questionnaires on holidays and children's games, and examples of the materials that the *zamlers* sent in. In this way, YIVO compensated for lack of funds to organize ethnographic expeditions, while fulfilling its mission to be the people's university. YIVO also organized an *aspirantur* program that provided academic training for aspiring scholars, with folklorists and ethnographers among them.⁸

During the 1930s, Max Weinreich set a new direction for YIVO's research program. *Yugfor*, short for YIVO's *yugntforschung* (youth research) project, brought together Weinreich's interests in psychoanalysis and his concern about the future of Jewish youth.⁹ Three developments converged in YIVO's *Yugfor* project: interdisciplinary social science, which emerged in Europe in the relation

9| *Analizę tego zjawiska przeprowadzam w „Coming of Age in the Thirties: Max Weinreich, Edward Sapir, and Jewish Social Science”* (Kirshenblatt-Gimblett 1996: 1-103).

10| *Na temat konkursów autobiograficznych i o samych autobiografiach zob.: Kirshenblatt-Gimblett, Moseley, Stanisławski 2002; Moseley 2005; „Ostatnie Pokolenie...” 2003; Kijek 2009.*

9| *I discuss this development in “Coming of Age in the Thirties: Max Weinreich, Edward Sapir, and Jewish Social Science.”* (Kirshenblatt-Gimblett 1996: 1-103).

10| *On the autobiography contests and about autobiographies themselves, see: Kirshenblatt-Gimblett, Moseley, Stanisławski 2002; Moseley 2005; “Ostatnie Pokolenie...” 2003; Kijek 2009.*

niem cyfrowej wersji wileńskich zbiorów, które częściowo znajdują się w Nowym Jorku, a reszta w Litewskim Archiwum Narodowym.

Próby ocalenia folkloru jidysz nie ustały po wybuchu wojny. Nawet w czasie Zagłady dokumentowano folklor tworzony w gettach i obozach koncentracyjnych. Na przykład Szmuel Lehman aż do swojej śmierci (24 października 1941 roku) zbierał przykłady ludowości w warszawskim getcie, porównując swoje znaleziska z tymi zdobytymi w czasie pierwszej wojny światowej. Natomiast Israel Kaplan twierdził, że nawet najstraszniejsze warunki nie mogą powstrzymać twórczości ludowej (*folksszafung*). W związku z tym zajmował się zbieraniem „nowego folkloru” (wisielczy humor, hasła, powiedzenia) w gettach i obozach koncentracyjnych. Udało mu się przeżyć i natychmiast po wojnie opublikował te materiały, najpierw w swoim periodyku „Fun lectn churbn” (1946-1948), a w 1949 roku w formie książkowej (Kaplan 1989). Smerke Kaczergiński także przeżył pobyt w wileńskim getcie i opublikował w 1948 roku pieśni zebrane w obozach dla osób przemieszczonych. Inni wciąż zbierają okruchy pamięci ze wspomnień wciąż żyjących Żydów, którzy przeżyli wojnę (Kaczergiński 1948; Blumenthal 1963: 221-236; Flam 1992)¹¹.

Atlas języka i kultury Żydów aszkenazyjskich

Po przeprowadzce do Stanów Zjednoczonych w 1940 roku Max Weinreich pozostał dyrektorem YIVO. Jego syn Uriel kierował katedrą Atran – studiów jidysz na wydziale lingwistyki Uniwersytetu Kolumbia. Ich główne osiągnięcia to *Modern Yiddish-English English-Yiddish Dictionary* Uriela Weinreicha (1968) oraz *History of the Yiddish Language* Maxa Weinreicha

to youth research; Siegfried Bernfeld's pioneering work in Vienna on the psychoanalysis of adolescence – Bernfeld gave his Jewish youth research archive to Weinreich; and Weinreich's experience as a Rockefeller Foundation fellow at Yale University during the 1932-1933 academic year – he participated in a research seminar, “The Impact of Culture on Personality,” led by sociologist John Dollard and linguist and anthropologist Edward Sapir.

Even before Weinreich left for Yale, he had YIVO organize the first of three Jewish youth autobiography contests, which were intended to provide the basis for psychological and sociological insights into the predicament of Jewish youth in the face of an uncertain future. What distinguished YIVO's *Yugfor* project from its earlier folklore collecting and ethnographic descriptions was not only its interdisciplinarity, but also its focus on Jewish youth. *Yugfor* focused on the present, with an eye to the future, rather than on salvaging disappearing cultural forms at the eleventh hour. *Yugfor* was also international – it brought together American personality and culture studies and European interdisciplinary social science. This endeavor, which was cut short by the war, resulted not only in the hundreds of youth autobiographies submitted to the contests, but also in a book, *Der weg tsu undzer jugnt*, in which Weinreich set out the theory, methodology, and hypotheses guiding the research (Weinreich 1935; Kligberg 1965). The winners of third youth autobiography contest were to be announced on September 1, 1939, the day Germany invaded Poland.¹⁰

The Germans established the Vilna ghetto in September 1941 and organized an operation to save anything of value from YIVO's collections for a future museum that would document

11| *O folklorze w obozach dla osób przemieszczonych* Blum-Dobkin 1979: 52-58.

11| *On folklore in the DP camps, see Blum-Dobkin 1979: 52-58.*

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

5. Mayer Kirshenblatt, „Chłopiec ze śledziem” (autoportret), 1992, akryl na płótnie, 61 x 46 cm
5. Mayer Kirshenblatt, “Boy with Herring” (self-portrait), 1992, Acrylic on canvas, 24” x 18”

(1980). Jednak najambitniejszym projektem Uriela Weinreicha był *Atlas Języka i Kultury Żydów Aszkenazyjskich*, nad którym rozpoczął prace w latach 50. XX wieku, a które po jego przedwczesnej śmierci kontynuował Marvin I. Herzog (por. LCAAJ; EYDES). Podobnie jak *Historia Języka Jidysz* Maxa Weinreicha, projekt Uriela koncentrował się na kulturze Żydów aszkenazyjskich, czyli obszarze od Alzacji do Smoleńska i od Bałtyku do Morza Czarnego. Choć Polska, jakkolwiek by nie przebiegały jej granice w danym okresie historycznym, znajduje się w tym obszarze, to pod względem językowym, etnicznym i etnograficznym sam obszar jest ponadnarodowy. Tylko taka perspektywa pomogła uchwycić procesy historyczne i różnicowanie geograficzne, których rezultatem była wewnętrzna różnorodność języka jidysz i kultury Żydów aszkenazyjskich. Takie podejście wpływa również na nasz sposób myślenia o żydowskim folklorze i etnografii w Polsce, zarówno o zjawisku i o historii dziedziny – por. np. badania Marvina I. Herzoga nad językiem jidysz w północnej Polsce (Herzog 1965).

Na początku zespół badawczy nałożył siatkę współrzędnych na mapę Europy, tym samym dzieląc obszar zamieszkały przez Żydów aszkenazyjskich na setki kwadrantów. Celem było znalezienie w każdym z nich przynajmniej jednej osoby, dla której jidysz był pierwszym językiem. Choć plan nie powiódł się w stu procentach, to i tak odnaleziono takich osób 603. Większość z nich jednak nie mieszkała już w miejscach swojego urodzenia. Przed i po Holokauście wyemigrowali do Ameryki Północnej, Izraela i innych państw Europy. Pełny kwestionariusz składał się z ponad 2000 pytań, a wywiady trwały od dwóch do szesnastu godzin. Otrzymano 5755 godzin nagrań (wykonanych pomiędzy 1959 a 1972 rokiem) i około 100 tys. stron notatek językoznawczych i etnograficznych.

the “final solution” to the Jewish problem. Forty Jews, among them Abraham Sutzkever and Shmerke Kaczerginski, had to sort the material. This group, which became known as the Paper Brigade, smuggled whatever they could to a safe hiding place. Thanks to them and other efforts, YIVO was able to recover a significant portion of its collections after the war. In 1947 boxes of this material arrived in New York City to YIVO’s headquarters in Manhattan. Today YIVO is digitizing the Vilna collection, part of which is in New York and the rest at the Lithuanian State Archive, in an effort to reunite these two collections and make them available online.

Efforts to salvage Yiddish folklore did not stop in 1945. Indeed, there were even efforts to document folklore created during the Holocaust in ghettos and concentration camps – Shmuel Lehman continued to record folklore in the Warsaw ghetto until his death on 24 October 1941. He compared what he found during this war with what he had collected during World War I. Declaring that even under the most extreme conditions folk creativity (*folksshafung*) could not be stopped, Yisroel Kaplan collected “newly created folklore” (gallows humor, code words, sayings) in the ghettos and concentration camps where he had managed to survive and published this material immediately after the war, first in a periodical he edited, “Fun letstn khurbn” (1946-1948) and in 1949 as a book (Kaplan 1989). Shmerke Kaczerginski, who survived the Vilna ghetto, published the songs he collected in displaced persons camps right after the war in 1948. Others continue to collect what survivors remember (Kaczergiński 1948; Blumenthal 1963: 221-236; Flam 1992).¹¹

Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry

Max Weinreich continued to be the director of YIVO after relocating the United States in 1940. His son Uriel held the Atran Chair of Yiddish Studies in the Department of Linguistics at Columbia University. Major achievements include Uriel Weinreich’s *Modern Yiddish-English English-Yiddish*

Niewątpliwie był to bezprecedensowy projekt i nic podobnego nigdy przedtem ani nigdy potem nie powstało. W Europie atlasy językowe, folklorystyczne i etnograficzne mają długą historię. Niektóre po prostu prezentują lokalny rozkład zróżnicowania językowego i kulturowego oraz określają regiony etnograficzne. Inne opierają się na konkretnej teorii lub metodzie, np. fińskiej metodzie historyczno-geograficznej, która śledzi historię opowieści ludowej analizując jej wersje i warianty w odniesieniu do występowania geograficznego. *Atlas Języka i Kultury Żydów Aszkenazyjskich* opierał się na zrozumieniu historii języka jidysz, wszystkich jego form regionalnych i dystrybucji geograficznej, jednocześnie pamiętając o unikalnych okolicznościach, takich jak kanały i przeszkody w komunikacji (np. góry i rzeki), sieci handlowe czy sądy chasydzkie i ich satelity. Ponieważ użytkownicy jidysz mówili także innymi językami, zespół pracujący nad atlasem brał pod uwagę świadomość pochodzenia komponentów językowych i zdolność wskazania, nawet niedokładną, hebrajskich, niemieckich bądź słowiańskich elementów oraz przedkładanie jednego z nich ponad inne w konkretnych kontekstach. W centrum projektu znajdowała się lingwistyka strukturalna, z której wywodziła się idea zmian strukturalnych, czyli jedna zmiana w języku prowadząca do innych; innymi słowy niektóre wariacje mogły powstać w wyniku wewnętrznej dynamiki języka.

Dictionary (1968) and Max Weinreich's *History of the Yiddish Language* (1980). The most ambitious project by far is Uriel Weinreich's Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry (LCAAJ), which he initiated in the 1950's, and which was directed by Marvin I. Herzog after his untimely death (see LCAAJ; EYDES). This project, like Max Weinreich's *History of the Yiddish Language*, takes as its subject the Ashkenazic Jewish culture area, which extends from Alsace to Smolensk and from the Baltic to the Black Sea. Poland, whatever its borders in a given period, is within this culture area, but the region – linguistic, folkloristic, and ethnographic – is transnational. Only a transnational perspective can capture the historical processes and geographical variation that gave rise to the internal diversity of the Yiddish language and Ashkenazic Jewish culture. This approach has implications for how we might think about Jewish folklore and ethnography in Poland, both the phenomenon and the intellectual history of the field – see, for example, Marvin I. Herzog's study of the Yiddish language in northern Poland (Herzog 1965).

To begin, the research team placed a grid on the map of Europe, which divided the Ashkenazic territory into hundreds of quadrants. Their goal was to find at least one native speaker from each quadrant. Although this was not always possible, they did manage to find native speakers from 603 locations. Most of the respondents were no longer living in their hometowns. They had immigrated to North America, Israel, and other parts of Europe before and after the Holocaust. The full questionnaire contained more than 2000 questions, and interviews ran from two to sixteen hours. The result is 5755 hours of audio recordings made between 1959 and 1972 and about 100,000 pages linguistic and ethnographic field notes.

This is an unprecedented project and nothing like it has been attempted – or could be attempted – since then. European linguistic, folklore, and ethnographic atlases have a long history. Some simply display the regional distribution of linguistic and cultural variation and define ethnographic regions. Other are predicated on a particular theory or method, in the case of the Finnish historic-geographic method, which traces the history a folktale by analyzing versions and variants in relation to their geographical distribution. In the case of the Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry, the idea was to understand the history of the Yiddish language, in all of its regional variations, from its geographical distribution, keeping in mind specific circumstances:

Wywiady wykraczały poza tematykę językową i poruszały także zagadnienia interesujące dla folklorystów i etnografów. Badacze chcieli sprawdzić na ile zróżnicowanie kulturowe pokrywało się z regionalizmami językowymi, a także zrozumieć, dlaczego niektóre kulturowe i lingwistyczne izoglosy pokrywały się, a inne nie. Ich pytania były takie same jak te zadawane przez An-skiego, *zamlerów* YIVO i innych etnografów i folklorystów, ale tym razem ich cel był odmienny. Nie chodziło o zbieranie i ocalenie przykładów folkloru ustnego, ale o dane do systematycznej analizy bazującej na skomplikowanych hipotezach dotyczących procesów językowych i kulturowych. Pytania były tak zbudowane, by w odpowiedziach uchwycić w bardziej systematyczny sposób regionalne wariacje, na które wskazywała literatura. Na przykład: Co ugotowałaś na Rosz Haszana? Dlaczego marchew? W jidysz słowo *mern* oznacza i marchew, i wzrost. Jak przygotowałaś *farfl* (smażone kluseczki w rodzaju zacierki) – rwąc, rozcierając [ciasto], czy przez [jego] zwijanie i siekanie? Jakiego rodzaju chałki upiekałaś? Jakiego były kształtu – okrągłe, zaplecione? Jaka była na nich dekoracja – ptak czy drabina? (Weissenberg 1906: 25-30). Pytania o *shtricl* (l. mn. *shtriplech*), czyli drożdżowe ciasto z jagodami, miały na celu zdobycie różnych wariantów jego nazwy; podobnie jak pytanie o różne nazwy ziemniaków.

channels and obstructions to communication, whether mountains and rivers, market networks or networks of Hasidic courts and their satellites. Given the co-territoriality and multilingualism of Yiddish speakers, the team also considered component awareness as a stylistic resource for those who could identify the Hebrew, German, and Slavic components of Yiddish, although not always accurately, and intensify one component over another in particular contexts. At the heart of the project structural linguistics, which was the basis for the concept of structurally entailed change – given one change in the language, others changes might be structurally entailed – in other words, some variations might arrange from dynamics internal to the language.

The interviews went beyond strictly linguistic issues to encompass much of folkloristic and ethnographic interest. The researchers wanted to see to what extent cultural variation followed the same regional patterns as linguistic variation, and to understand why some cultural and linguistic isoglosses bundled, while others did not. To that end, the researchers asked many of the same kinds of questions that An-sky, YIVO *zamlers*, and other folklorists and ethnographers asked, but for different reasons – not simply for the sake of collecting and preserving heritage, but as the basis for a systematic analysis informed by theoretically sophisticated hypotheses about linguistic and cultural processes. Indeed, the questions were intended to capture regional variation indicated in the literature but in a more systematic way. Among the questions: What did you make on Rosh ha-Shanah? Why carrots? The Yiddish word *mern* means both carrots and increase. How did you cook *farfl* (toasted dough pellets) – pinched, grated, or rolled out and chopped? What kind of hallahs did you bake? What shape were they – round, braided? How did you decorate them – with a bird or a ladder? (Weissenberg 1906: 25-30). The questions about *shtritsl* (Yid. *shtritslekh*), yeast dough stuffed with blueberries (Pol. *jagody*), were intended to elicit variations in the name, as was the question about different words for potatoes.

The Study of Culture at a Distance

For anthropologists in the United States in the aftermath of the Second World War, the study of culture at a distance became the only option. Fieldwork in Asia, the Pacific, or Europe was simply not possible. Margaret Mead and Ruth Benedict, pioneers in the study of personality

Studium Kultury z Oddali

Dla antropologów w Stanach Zjednoczonych jedyną opcją po wojnie było studiowanie kultury z daleka. Praca w Azji, na Pacyfiku czy w Europie była po prostu niemożliwa. Margaret Mead i Ruth Benedict, pionierki badań nad osobowością i kulturą, przekonały amerykańskie Biuro Badań Morskich do pokrycia kosztów dużego projektu, którego celem było badanie kultury z oddali. Twierdziły, że takie badania wyjaśniają cechy narodów o strategicznym znaczeniu dla Stanów Zjednoczonych. Chciały przeprowadzić wywiady z emigrantami przybyłymi do Ameryki i przeanalizować rozmaite materiały (filmy, literaturę, mass media i poprzednie prace naukowe), by w ten sposób uzyskać „wzory kultury” oraz analizę wpływu kultury na formowanie się osobowości i charakteru narodowego. Wywiady przeprowadziły z ludźmi przybyłymi z Chin, Syrii, Francji, Rosji, Polski i innych państw.

Z początku nie zamierzały badać Żydów, ale wkrótce okazało się, że kilkoro antropologów z zespołu było Żydami, tak jak wiele osób, z którymi przeprowadzono wywiady, a które pochodziły z Polski, Rosji, Czechosłowacji i Rumunii. Mieli ze sobą tak wiele wspólnego, że bez sensu było studiowanie Żydów według państw, z których pochodzili. Badaczki odkryły obszar kulturowy Żydów aszkenazyjskich i zdając sobie sprawę z tego, że grupę tę trzeba badać jako zjawisko ponadnarodowe, poczyniły wyjątek w regule swoich studiów. Odmienne od założeń, na których opierał się *Atlas Języka i Kultury Żydów Aszkenazyjskich*, Mead i Benedict nie interesowały się różnicami regionalnymi, ale wzorcami kulturowymi; chciały stworzyć portret, a nie fotografię. Wywiady z ponad setką osób, w większości mieszkańcami Nowego Jorku, oraz analiza rozmaitych innych materiałów zaowocowały książką o tytule *Life is With People*,

and culture, convinced the United States Office of Naval Research to fund a major project to study culture at a distance. They argues that their research would provide insights into the national character of nations of strategic interest to the United States. Their idea was to interview immigrants living in America and to analyze a wide range of materials (movies, literature, mass media, and previous scholarship) to discern “patterns of culture” and analyze the impact of culture on the formation of personality and national character. They interviewed people from China, Syria, France, Russia, and Poland, and other countries.

They had never intended to study Jews, but they quickly discovered that several of the anthropologists on the team were Jewish and that many of the individuals they were interviewing from Poland, Russia, Czechoslovakia, and Romania also happened to be Jewish. They had so much in common with each that it made no sense to study Jews country by country, so they made an exception – in essence, they had discovered the Ashkenazic Jewish culture area and realized that Jewish culture would have to be studied as a transnational phenomenon. In contrast with the Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry, they were not interested in regional differences, but rather in patterns of culture – they wanted to draw a portrait, rather than take a photograph. Interviews with more than 100 individuals, most of them living in New York City, and the analysis of a wide variety of other materials, resulted in *Life Is With People*, originally subtitled *The Jewish Little-Town in Eastern Europe*, when the book appeared in 1952 (Zborowski, Herzog 1952), and subtitled *The Culture of the Shtetl*, when it appeared in 1995 (Zborowski, Herzog 1995). Mark Zborowski, an anthropologist who was born in Uman, studied in France, and immigrated to New York during the war, where he worked in the YIVO library, collaborated with Elizabeth Herzog, a social science writer, on the book. Whatever its weaknesses, *Life Is with People* is the most ambitious, systematic, and comprehensive ethnography of Jewish culture in Eastern Europe. The vast

z pierwotnym podtytułem *The Jewish Little-Town in Eastern Europe* (Zborowski, Herzog 1952), który potem zmieniono na *The Culture of the Shtetl* (Zborowski, Herzog 1995). Przy książce pomagali także Elizabeth Herzog, pisarka specjalizująca się w naukach społecznych oraz Mark Zborowski, antropolog urodzony w Uman, który studiował we Francji, a w czasie wojny wyemigrował do Nowego Jorku, gdzie pracował w bibliotece YIVO. Pomimo różnych wad, *Life is With People* to najambitniejsze, szczegółowe i systematyczne dzieło etnograficzne dotyczące kultury żydowskiej w Europie Wschodniej. Ogromne archiwum materiałów wykorzystanych w badaniach – wywiady, notatki ze spotkań, korespondencja, podania o granty, raporty, kwestionariusze, analiza ich zawartości – dziś znajduje się w zbiorach Margaret Mead w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie (wstęp: Kirshenblatt-Gimblett, w: Zborowski, Herzog 1995).

Ocalenie i Odrodzenie

W minionych dziesięcioleciach nie zaniechano akcji ocalania przed zapomnieniem pieśni ludowych, muzyki i języka jidysz. Wciąż jeszcze żyją ludzie, którzy pamiętają te tradycje, można zdobyć przykłady kultury materialnej, oraz dokumentować i dbać o synagogi i cmentarze. Projekt pieśni w jidysz YIVO, którym kierowałam w latach 70. XX wieku, polegał na nagrywaniu kompletnych repertuarów pieśniarzy tradycyjnych, urodzonych w Europie, ale żyjących w Ameryce Północnej, a także na dokumentowaniu okoliczności, w jakich poznali i wykonywali swe pieśni (*Folksongs in the East...*). Muzycy i etnomuzykolodzy tacy jak Henry Sapoznik, Walter Zev Feldman, Hankus Netzky, Yale Strom, Joel Rubin czy wielu innych rewiwalistów muzyki klezmerskiej współpracowali z wykonawcami muzyki tradycyjnej z Ameryki Północ-

archive of the original research materials – interviews, minutes of meetings, correspondence, grant applications, reports, questionnaires, content analysis of various materials – is preserved today in the Margaret Mead collection at the Library of Congress in Washington, D.C. (Introduction Kirshenblatt-Gimblett – Zborowski, Herzog 1995)

Salvage and Revival

Efforts have continued in recent decades to salvage folksong, instrumental music, and Yiddish language and folklore from those who still remember these traditions, and to collect material culture and document and preserve synagogues and cemeteries. Miraculously, it is still possible, although the older generation is quickly disappearing. YIVO's Yiddish folksong project, which I directed during the 1970s, was dedicated to recording the complete repertoires of traditional singers born in Europe, but living in North America, and documenting the circumstances under which they learned and performed the songs (*Folksongs in the East...*). Musicians and ethnomusicologists, among them Henry Sapoznik, Walter Zev Feldman, Hankus Netzky, Yale Strom, Joel Rubin, and many other klezmer music revivalists, have worked closely with traditional musicians in North America, Europe, and Israel in an effort to document the music and to learn, perform, and teach the repertoire (*Dave Tarras...* 1979). There have also been various efforts over the years to find objects in Eastern Europe, most recently on the part of the Museum of the Jewish History in Russia, in Moscow, which has formed an important collection in the last few years, and to preserve synagogues and cemeteries, notable by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.¹² Last but not least is the project at POLIN Museum, in cooperation with Handhouse Studio, to recover the timber-frame roof and painted ceiling of the wooden

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

7. Mayer Kirshenblatt, „Plac targowy”, 1992 r.,
akryl na płótnie, 61 x 91 cm

7. Mayer Kirshenblatt, „Marketplace”, 1992,
Acrylic on canvas, 24” x 36”

nej, Europy i Izraela, próbując udokumentować ją i poznać, by wykonywać te utwory, a potem przekazać tę wiedzę i umiejętności dalej (*Dave Tarras... 1979*). W Europie Wschodniej podejmowano także próby znajdowania cennych przedmiotów, warto tu wspomnieć o niedawnych działaniach moskiewskiego Muzeum Historii Żydowskiej w Rosji, które utworzyło ważną kolekcję, czy o inicjatywie Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Polsce skupiającej się na ochronie synagog i cmentarzy¹². I wreszcie nie mniej ważny projekt Muzeum POLIN, realizowany we współpracy z Handshouse Studio, którego celem było zrekonstruowanie więźby dachowej i bogato zdobionego polichromią sufitu drewnianej synagogi z Gwoździec (dziś na Ukrainie) poprzez odtworzenie wiedzy potrzebnej do zbudowania tej konstrukcji, przy zastosowaniu tradycyjnych narzędzi, technik i materiałów (*Raise the Roof 2015; Gwoździec Reconstruction 2014*). To wspaniały przykład roli dziedzictwa niematerialnego w odtwarzaniu historii i angażowaniu społeczności – przy pracach budowlanych pracowało około trzystu ochotników i ekspertów (Kirshenblatt-Gimblett 2015) [patrz zdjęcie 4].

AHEYM, czyli Archiwum Wspomnień Historycznych i Etnograficznych Jidysz, kierowane przez Dov-Ber Kerlera i Jeffreya Weidlingera na Uniwersytecie Indiana w Bloomington, to jeden z ambitniejszych projektów. Jak wyjaśniają: „Archiwum składa się z prawie czterystu wywiadów, głównie w jidysz, w większości przeprowadzonych w małych miasteczkach na Ukrainie, w Mołdawii, Rumunii, na Węgrzech i Słowacji, które skupiają się na języku, zwyczajach i przekonaniach religijnych, pieśniach, świadectwach o Holokauście, a także prezentują różne spojrzenia na to, jak zwykli Żydzi doświadczali XX w. Nagrywane *in situ*, czyli na miejscu związanym ze wspomnieniami, świadectwa te ukazują nam historie Żydów, którzy nie tylko

synagogue that once stood in Gwoździec, today in Ukraine – the goal here was to recover the knowledge of how to build it by actually building it using traditional tools, techniques, and materials (*Raise the Roof 2015, Gwoździec Reconstruction 2014*). This is a prime example of the role of intangible heritage in materializing history and community engagement – some 300 volunteers and experts collaborated on the construction (Kirshenblatt-Gimblett 2015) [see photo 4].

One of the more ambitious projects today is AHEYM, The Archive of Historical and Ethnographic Yiddish Memories, directed by Dov-Ber Kerler and Jeffrey Weidlinger at Indiana University in Bloomington. As they explain, “The archive consists of nearly 400 interviews, conducted primarily in Yiddish, and mostly in small towns throughout Ukraine, Moldova, Romania, Hungary and Slovakia. The interviews focus on language, religious customs and beliefs, songs, and Holocaust testimony and present a variety of perspectives on how ordinary Jews experienced the twentieth-century. Recorded *in situ*, or on the site of memory itself, these testimonies bring to life the story of those Jews who not only survived, but rebuilt their lives in the very places where some of the most tumultuous events of the 20th century occurred.” (AHEYM)

12] *Muzeum wydało ostatnio dwutomowy katalog towarzyszący wystawie zatytułowany „Widzieć i Pamiętać. Sakralna Estetyka Żydowskiej Kultury Wizualnej” (Biblioteka Literatury Obcej, Moskwa 2012). Pierwszy tom nosi tytuł „Kultury Tradycyjne”, a drugi – „Żydzi w Cesarstwie Rosyjskim i Związku Radzieckim”.*

12] *The museum recently published a two-volume catalogue to accompany the exhibition “To See and to Remember. Sacral Aesthetics of Jewish Visual Culture” at the Library of Foreign Literature in Moscow in 2012. The first volume is entitled “Traditional Cultures” and the second “Jews in the Russian Empire and Soviet Union.”*

przetrwali wojnę, ale także zdołali odbudować swoje życie w miejscach bardzo doświadczonych przez gwałtowne wydarzenia minionego stulecia” (AHEYM).

Pamięć w słowach i obrazach

I wreszcie to, co mogę uznać za najbardziej rozbudowaną próbę poznania osobistych wspomnień. Szczegółową podróż w słowach i obrazach do żydowskiego, dziecięcego świata przeżyć z międzywojennej Polski. Meyer Kirshenblatt urodził się w Opatowie (Apt w jęz. jidysz) w 1916 roku, a w 1934 roku wyjechał do Kanady. Zmarł w Toronto w 2009 roku mając 93 lata [patrz ilustracja 5]. Wywiady z ojcem rozpoczęłam w 1967 roku, gdy zaczynałam studia doktoranckie nad folklorem na Uniwersytecie Indiana. Przez następnych przeszło czterdzieści lat, aż do jego śmierci, kontynuowałam te rozmowy. Mayer był niezwykle zwykłym człowiekiem. Na jego niezwykłość składały się fascynacja działaniem świata, niewyczerpana ciekawość i wyjątkowo dobra pamięć oraz dar opowiadania. Można go też nazwać ekstrospektykiem, czyli przeciwieństwem introspektyka, gdyż był bardziej nastawiony na świat wokół siebie niż na własne przemyślenia i odczucia. Zapytany o uczucia, milknął, ale mógł mówić i mówić, jeśli poprosiło się o opis wykonania szcztoki, buta albo wyjaśnienie jak grać w palanta lub jak zrobić *dreydl* na Chanukę. Ponieważ znałam kwestionariusz An-skiego, a także różne kwestionariusze YIVO, nie były mi obce zbiory folkloru jidysz i relacje etnograficzne, nie mówiąc już o księgach pamięci i wspomnieniach. Moim pytaniom nie było końca, a Mayer był fontanną wiedzy i wspomnień [patrz ilustracja 6].

W 1990 roku, gdy Mayer miał 73 lata, wreszcie uległ prośbom rodziny i zgodził się namalować to, co pamiętał. Wywiady z nim uświadomiły mi, że kluczem do jego pamięci była

Remembering in Words and Images

Last but not least is what may well be the most extensive exploration of the memories of a Jewish childhood in interwar Poland, in words and images, from a single individual. Mayer Kirshenblatt was born in Opatów (Apt, in Yiddish), in 1916, left for Canada in 1934, and died in Toronto in 2009 at the age of 93 [see illustration 5]. I began interviewing my father in 1967, at the beginning of my doctoral studies in folklore at Indiana University, and I continued to interview him until the very end of his life – for more than forty years. Mayer was what I call an extraordinary ordinary person. What made him so extraordinary was his fascination with how the world works, his endless curiosity, and his exceptional memory – he was also a fine raconteur. Mayer was what I call extrospective, rather than introspective. He was more orientated to the world around him than to his reflections and feelings. Asked about his inner state, he would fall silent, but when invited to describe how to make a brush or a shoe, how to play *palant* or make a Hanukkah *dreydl*, he could hold forth in great detail. Knowing An-sky's questionnaire and the various YIVO questionnaires, familiar with Yiddish folklore collections and ethnographic accounts, and with memorial books with memoirs, I had no end of questions, and Mayer was a bottomless well of memory [see illustration 6].

In 1990, when he was 73, Mayer finally agreed, after many years of the family begging and pleading with him, to paint what he could remember. I knew from interviewing him all those years that a key to his ability to remember was his ability to visualize what he remembered. Indeed, his town functioned as a memory palace, in the classical sense – by walking around the town in his memory, he was able to call forth people, places, and events [see illustration 7]. He was completely self-taught, a kind of Jewish Nikifor, and he produced hundreds of paintings and drawings. I then began to interview Mayer in relation to the paintings, as he

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

8. Mayer Kirshenblatt, „Wnętrze synagogi”, 1991 r., akryl na płótnie, 61 x 91 cm

8. Mayer Kirshenblatt, “Synagogue interior”, 1991, Acrylic on canvas, 24” x 36”

umiejętność wizualizacji wspomnień, a rodzinne miasteczko było pałacem pamięci w najbardziej klasycznym znaczeniu – odbywając spacer po mieście w swej pamięci, Meyer przypominał sobie ludzi, miejsca i wydarzenia [patrz ilustracja 7]. Był całkowitym samoukiem, trochę takim żydowskim Nikiforem, a stworzył setki malowideł i rysunków. Rozpoczęłam wtedy wywiady zorientowane na te dzieła, gdyż ukazywały one wiele wspomnień, których Meyer nie wyraził wcześniej słowami [patrz ilustracja 8]. Wywiady i obrazy stały się podstawą książki *They Called Me Mayer July: Painted Memories of a Jewish Childhood in Poland before the Holocaust*, wystawy oraz filmu (rozdział „A Daughter’s Afterword” Kirshenblatt, Kirshenblatt-Gimblett 2007). Obrazy prezentowano na wystawach w Kalifornii, Nowym Jorku, Amsterdamie, także w Opatowie. *Paint What You Remember* to film dokumentalny o powrocie Meyera do rodzinnego miasteczka z okazji otwarcia wystawy w 2008 roku (Grünberg 2010).

Wkrótce po otwarciu, nauczycielki plastyki z miejscowego Zespołu Szkół Nr 2 zorganizowały konkurs. Zadaniem uczniów było odnalezienie miejsc, które Meyer malował z pamięci, a następnie narysowanie lub sfotografowanie ich obecnego stanu. Zwycięzców ogłoszono 20 października 2008 roku. Niedługo potem otrzymałam informację, że tego samego dnia mieszkańcy miasta uczcili 66. rocznicę likwidacji opatowskiego getta mszą w kościele oo. bernardynów. Młodzi ludzie zapalili błękitne i białe świece, a do przystrojenia użyto kwiatów w takich samych kolorach. Mszę poprzedzał koncert muzyki żydowskiej, na który przyszło wiele młodzieży oraz osobistości, wśród nich przedstawiciele władz miasta i powiatu. Wydruki z obrazem Meyera „Stary Opatów” wisiały w bocznej nawie kościoła, razem ze zwycięskimi pracami konkursowymi: „I choć tych miejsc i osób już nie odnajdziemy to będą oni na zawsze w sercu naszym, a pamięć o nich pielęgnowana będzie przez nowe pokolenia. Pamiętamy i pamiętać

was remembering visually much that he had not expressed in words [see illustration 8]. The interviews and paintings became the basis for a book, *They Called Me Mayer July: Painted Memories of a Jewish Childhood in Poland before the Holocaust*, exhibition, and film (Chapter “A Daughter’s Afterword” Kirshenblatt, Kirshenblatt-Gimblett 2007). The paintings were exhibited in California, New York, and Amsterdam, and also in Opatów. *Paint What You Remember* documents on film Mayer’s return to his hometown to open his exhibition there in 2008 (Grünberg 2010).

Shortly after the exhibition opened, the high school art teacher organized a competition. Students were to go around the town and draw or photograph how that the places that Mayer painted from memory looked today. The winners were to be announced on October 20, 2008. Shortly after the event, I received a message that on that day, the citizens of the town had commemorated the 66th anniversary of the liquidation of the Opatów ghetto with a mass in the town’s Bernardine Church. Young people lit blue and white candles, and there were blue and white flowers. The mass was preceded by a concert of Jewish music and was attended by many young people and officials, among them representatives of the town and county. Prints of Mayer’s paintings of “Stary Opatów” were exhibited in a side hall of the church, as were the winners of the competition – “And although these places and people no longer exist, they will be forever in our heart, and our memory of them will nurture the new generation. We remember and we remember”. (*66 Rocznica likwidacji Getta Opatowskiego* 2008) This was the very first time the deportation had been commemorated in the town.

POLIN Museum had assisted the town in preparing the exhibition a few months earlier. The town’s response exemplifies an approach that might be called constructive engagement

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

9. Instalacja z zabawkami w galerii „Na żydowskiej ulicy”, część „Dorastanie”, fragment „podwórko”.
Kilka przykładów zabawek, których sposób wykonania pamiętał z dzieciństwa Mayer Kirshenblatt.

Fot. Magdalena Starowiejska. Udostępnione przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa

9. Toy installation in the “Courtyard” section of “Growing Up,” in the “On the Jewish Street” gallery. These
are a few of the toys that Mayer Kirshenblatt remembers making when he was a child.

Photo by Magdalena Starowiejska. Courtesy of POLIN Museum of the History of Polish Jews, Warsaw

będziemy” (66. *Rocznica likwidacji Getta Opatowskiego* 2008). Był to pierwszy raz, gdy upamiętniono tę rocznicę w Opatowie.

Kilka miesięcy wcześniej Muzeum POLIN pomagało w przygotowaniu wystawy. Działania miasta są znakomitym przykładem podejścia, które można nazwać konstruktywnym zaangażowaniem. Znakomicie ilustruje ono, że nasza praca – akademików, folklorystów i etnografów – może przynieść konkretne owoce i przysłużyć się społeczeństwu.

Podobnie rzecz ma się w Muzeum POLIN, gdzie udało mi się włączyć do wystawy kilka zabawek Meyera – tych, których tworzenie pamiętał z dzieciństwa. I tu wracamy do Reginy Lilientalowej, pod patronatem której odbywa się ta konferencja, a która także interesowała się dziecięcymi zabawami, zabawkami i je dokumentowała. Miałam to szczęście, że od ojca nauczyłam się robić tradycyjne zabawki i niektóre z nich stały się częścią wystawy głównej w Muzeum POLIN. Przekazałam także tę wiedzę naszym edukatorom, żeby i oni mogli uczyć zwiedzających. Wśród zabawek znaleźć można myszkę wykonaną ze składanej chusteczki, trąbkę z kory (*szojfer* lub *trompayte*), figurki ze sznurków (kocia kołyska), guzik na sznurku i rozmaite zabawki papierowe (statek, kapelusz, pukawka) [patrz zdjęcie 9].

Nasza dziedzina nauki to nie tylko przeszłość, ale także przyszłość. To my piszemy historię. To my odkrywamy przedwojenne zbiory. Ale to także my mamy możliwość tworzenia nowych ram teoretycznych i metodologicznych umożliwiających analizę zebranych materiałów, możemy kontynuować nasze etnograficzne studia w dzisiejszych wspólnotach żydowskich, nie tylko chasydzkich, ale spojrzeć na życie współczesnych Żydów, a owoce naszej pracy ofiarować szeroko rozumianemu społeczeństwu. Chciałabym, aby ta konferencja była inspiracją i motywowała do dalszych postępów w środowiskach akademickich, muzealnych.

Przeł./transl. Jan Sielicki

and shows the difference that our work as folklorists and ethnographers can make as we bring the fruits of our scholarly labor to a wider public.

We also do that at POLIN Museum, where I had the opportunity to include several of Mayer’s toys – those he remembered making as a child. This brings me back to Regina Lilientalowa, the person in whose honor this conference has been organized, She too was interested in children’s games and toys and documented them. I was lucky enough to learn how to make these toys from my father and to make them for POLIN Museum’s core exhibition and also to teach our educators how to make them so that they could teach our visitors. The toys include a mouse made by folding a handkerchief, a bark horn (*shoyfer* or *trompayte*), string figures or cat’s cradle, a whiz button, and various paper toys (ship, hat, noisemaker) [see photo 9].

Our field not only has a past, it also has a future. We can write its history. We can mine the prewar collections. But we also have opportunities going forward to bring new theoretical and methodological frameworks to the analysis of the collected material, to continue our ethnographic research in Jewish communities today, not only in Hasidic communities, but also to study contemporary Jewish life, and to bring the fruits of our scholarly labors to a wider public. I would like to think that this conference would be an inspiration and a motivation to carry the field forward in the academy, in the museum, and in the community.

PROF. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT

profesor emerytowana Uniwersytetu i Performance Studies, New York University, Doradca Dyrektora/ Główny Kurator Wystawy Stałej Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

PROF. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT

University Professor Emerita and Professor Emerita of Performance Studies, New York University, Advisor to the Director / Chief Curator, Core Exhibition, POLIN Museum of the History of Polish Jews.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY:

- Baj undz Jidn: Zamlbuch far folklor un filologie / Bay undz Yidn: Zamlbuch far folklor un filologie*, 1923, red./ed. M.Wanwild/M. Vanvild, Warszawa: Pinches Graubard/Pinkhes Graubard.
- Nachman Blumenthal, 1963, *Magical Thinking Among Jews During the Nazi Occupation*, "Yad Vashem Studies", t./vol. 5, Jerusalem: Yad Vashem, ss./pp. 221-236.
- Toby Blum-Dobkin, 1979, *The Landsberg Carnival: Purim in a Displaced Persons Center*, [w/in:] *Purim: The Face and the Mask: Essays and Catalogue of an Exhibition*, red./ed. S. Epstein, New York: Yeshiva University Museum, ss./pp. 52-58.
- Rick i/and Laura Brown z/with Penny Schwartz, 2014, *Gwoździec Re!construction*, Warszawa: Handshouse Studio and Bookmark, SA.
- Michał Bursztyn [Michael Burstin], 1933, *A najer faktor in jidiszn lebn / A nayer faktor in yidishn lebn*, Landkentenisz / Landkentenish (Krajoznawstwo), nr/no. 1, ss./pp. 9-13.
- Nathaniel Deutsch, 2011, *The Jewish Dark Continent: Life and Death in the Russian Pale of Settlement*, Harvard University Press.
- Johannes Fabian, 1983, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*, New York: Columbia University Press.
- Gila Flam, 1992, *Singing for Survival: Songs of the Łódź Ghetto, 1940-1945*, Urbana-Champaign: University of Illinois Press.
- Jakow Frydman [Yankev Fridman], 1962, *An-ški enkete*, [w/in:] *Pinkes Sochaczew / Pinkes Sokhatshew*, red./eds A. Sh. Szejn i Gavriel Wejszman, Jerusalem: Irgun Sokhotshev, s/p. 320.
- Itzik Nakhmen Gottesman, 2003, *Defining the Yiddish Nation: The Jewish Folklorists of Poland*, Detroit: Wayne State University Press.
- Piotr Grącikowski, 2013, *Portret przedwojennej etnografki żydowskiej Reginy Lilientalowej*, praca doktorska [niedrukowana] napisana pod kierunkiem / unpublished dissertation under prof. M. Wodzińskiego, Wrocław.
- Marvin I. Herzog, 1965, *The Yiddish Language in Northern Poland: Its Geography and History* (Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics. Publication Series), Bloomington: Indiana University.
- Irena Hurwic-Nowakowska, 1996, *Żydzi polscy: 1947-1950: analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Irena Hurwic-Nowakowska, 1986, *A Social Analysis of Postwar Polish Jewry*, przeł./transl J. Michalowicz, Jerusalem: The Zalman Shazar Center for Jewish History.
- Szmerke Kaczergiński, 1948, *Lider fun di getos un lagern*, New York: CYCO.
- Yisroel Kaplan, 1989, *Dos folks-mojl in naci-ķlem: redeniszn in geto un ķacet / Dos folks-moyl in natsi-ķlem: redenishn in geto un ķatset*, Munich: Centrale historisze komisje bajm C.K. fun di bafrajte Jidn in der amerikaner zon in Dajczland / Tsentrale historishe komisye baym Ts.ķ. fun di bafrajte Yidn in der amerikaner zon in daytshland, przedruk/reprint from 1982.
- Kamil Kijek, 2009, *Polska akulturacja, żydowski nacjonalizm? Paradygmat akulturacji bez asymilacji a świadomość polityczna międzywojennej młodzieży żydowskiej na podstawie autobiografii YIVO*, [w/in:] *Wokół asymilacji i akulturacji na Ziemiach Polskich*, red./ed. K. Zieliński, Lublin: UMCS.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 2015, *A Theatre of History: 12 Principles*, "TDR The Drama Review", t./vol. 59, nr/no. 3, Cambridge: MIT Press Journal, ss./pp. 49-59.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 2008, *Folklore, Ethnography, and Anthropology*, [w/in:] *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, red./ed. G. D. Hundert, New Haven: Yale University

- Press (dostęp internetowy/net access: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Folklore_Ethnography_and_Anthropology)
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 2007, *Towards a Post-Disciplinary Jewish Subject*, Images: A Journal of Jewish Art and Visual Culture, t./vol 1: Brill.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 2001, *Imagining Europe: The Popular Arts of American Jewish Ethnography*, [w/in:] *Divergent Centers: Shaping Jewish Cultures in Israel and America*, red./eds D. D. Moore i/and I. Troen, New Haven: Yale University Press, ss./pp. 155-191.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 1996, *Coming of Age in the Thirties: Max Weinreich, Edward Sapir, and Jewish Social Science*, "YIVO Annual", red./ed. D. Dash Moore, Detroit: Northwestern University Press, ss./pp. 1-103.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 1990, *Problems in the Early History of Jewish Folkloristics*, [w/in:] *Proceedings of the Tenth World Congress of Jewish Studies*. red./ed. D. Assaf, Jerusalem: World Union of Jewish Studies, ss./pp. 21-31.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 1989, *Problems in the Early History of Jewish Folkloristics*, "Proceedings of the World Congress of Jewish Studies", dział/division D, t./vol. II: Art, Folklore and Music, World Union of Jewish Studies, ss./pp.21-31, (dostęp internetowy/ net access: <http://www.jstor.org/stable/23535359>).
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 1985, *Di Folkloristik: A Good Yiddish Word*, Journal of American Folklore t./vol. 98, American Folklore Society, ss./pp. 331-334.
- Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Marcus Moseley, Michael Stanislawski, 2002, *Introduction*, [w/in:] *Awakening Lives: Autobiographies of Jewish Youth in Poland before the Holocaust*, red./ed. J. Shandler, New Haven: Yale University Press.
- Mayer Kirshenblatt, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 2007, *They Called Me Mayer July: Painted Memories of a Jewish Childhood in Poland Before the Holocaust*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Moyshe Kligsberg, 1965, *Child and Adolescent Behavior under Stress: An Analytical Topical Guide to a Collection of Autobiographies of Jewish Young men and Women in Poland (1932-1939) in the Possession of the Yivo Institute for Jewish Research: Terminal Progress Report*, New York: YIVO Institute for Jewish Research.
- Friedrich S. Krauss, 1984, *Notes and Queries: Jewish Folk-life in America*, "Journal of American Folklore", t./vol. 7, nr/no. 24, ss./pp. 72-73.
- Marcus Moseley, 2005, *Being For Myself Alone: Origins of Jewish Autobiography*, Stanford: Stanford University Press.
- Ostatnie Pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego ze zbiorów YIVO Institute of Jewish Research w Nowym Jorku*, 2003, red./ed. Alina Cała, Warszawa: Sic!.
- Icchok L. Peretz [Yitskhok L. Peretz], 1908, *Wegn der jidiszer sprach / Vegn der yidisher shprakh*, „Socjal-demokrat / Sotsyal-demokrat”, Kraków (2.10.1908).
- Nojeh Prylucki [Noyekh Prilutski], 1935, *Konferencja YIVO*.
- Nojeh Prylucki, 1936, *Międzynarodowa Konferencja Żydowskiego Instytutu Naukowego z okazji jego dziesięciolecia, która odbyła się w Wilnie w dniach 14-19 sierpnia 1935 r.*, Wilno: YIVO.
- Awrom Rechtman, 1958, *Jidisze etnografie un folklor, zichrojnes wegn der etnografischer ekspeditsye, ongefirt fun Sz. An-ski / Yidishe etnografye un folklor; zikhroynes vegn der etnografischer ekspeditsye, ongefirt fun Sh. An-ski*, Buenos Aires: YIVO.
- Jankew Szacki [Yankev Shatzky], 1938, *Jehuda Lejb Kahan (1881-1937): materjaln far a bjografie / Yehudah Leyb Cahan (1881-1937): materyalan far a biografye*, „Jorbuch fun Amoptejl fun JIWO” / “Yorbukh fun Amopteyl fun YIVO”, t./vol. 1.

- Beatrice Silverman-Weinreich, 1964, *Formale problemen bajm forshn dos jidisze szprichwort / Formale problemen baym forshn dos yidische shprikhwort*, [w/in:] *For Max Weinreich on His 70th Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*, Hague: Mouton, ss./pp. 383-394. (Na angielski przełożone jako/transl. for English as: *Toward a Structural Analysis of the Yiddish Proverb*, 1978, "YIVO Annual for Jewish Social Science", t./vol. 17, New York: YIVO, ss./pp. 1-20.)
- Marc Zborowski, Elizabeth Herzog, 1952, *Life is With People. The Jewish Little-Town in Eastern Europe*, wyd.1/1st ed. ze wstępem/foreword by M. Mead.
- Marc Zborowski, Elizabeth Herzog, 1995, *Life Is with People: The Culture of the Shtetl*, wyd.2/2nd ed., New York: Schocken, ze wstępem/ foreword by B. Kirshenblatt-Gimblett.
- Max Weinreich, 1935, *Der weg cu undzer jugnt. Jesoydes, metodn, problemen fun jidiszer jugnt-forszung / ... Der veg tsu undzer yugnt. Yesoydes, metodn, problemen fun yidisher yugnt-forshung*, Wilno: Jidiszer Wisnszaftecher Institut. Opcwajg jugnt-forszung / Yidisher Visnszaftecher Institut. Optsvayg yugnt-forshung.
- Max Weinreich, 1980, *History of the Yiddish Language*, Chicago: University of Chicago Press.
- Uriel Weinreich, 1968, *Modern Yiddish-English English-Yiddish Dictionary*, New York: Schocken.
- Samuel Weissenberg, 1906, *Speise un Gebäck bei den südrussischen Juden in ethnologischen Beziehung*, "Globus", t./vol. 89, nr/no. 10, Braunschweig: Friedr. Vieweg & Sohn, ss./pp. 25-30.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE/INTERNET SOURCES:

- „66 Rocznica likwidacji Getta Opatowskiego, 20.10.2008”, http://www.muzeumgeodezji.opatow.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=3 (ostatni dostęp/last accessed:12.01.2016).
- AHEYM: <http://www.iub.edu/~aheym/index.php>. (ostatni dostęp/last accessed: 12.01.2016).
- EYDES, *Evidence of Yiddish Documented in European Societies*, <http://www.eydes.de/UsrFE-A44FB1TU/> (ostatni dostęp/last access: 12.01.2016).
- LCAAJ, *Collection of Spoken Yiddish*, Columbia University, <http://www.columbia.edu/cu/lweb/projects/digital/lcaaj/> (ostatni dostęp/last access: 12.01.2016).

ŹRÓDŁA FILMOWE/FILMS:

- Slawomir Grünberg, 2010, *Paint What You Can Remember*, Spencer, New York: LogTV (videodisk).
- Raise the Roof*, 2015, reż./ dir. Yari i Cary Wolinsky, Trillium Studios Production we współpracy/in association with John Rubin Productions, Inc., (program dokumentalny o projekcie, z udziałem Ricka i Laury Brown z Handhouse Studio/documentary about project, with participation of Rick and Laura Brown of Handhouse Studio).

CD/MUSIC:

- Dave Tarras: Master of the Jewish Clarinet: Music for the Traditional Jewish Wedding*, 1979, New York: Balkan Arts Center, wyd. I/1st ed. LP.
- Folksongs in the East European Jewish Tradition: From the Repertoire of Mariam Nirenberg*, 1986, New York: Global Village, wyd. I/1st ed. LP, (wydany przez B. Kirshenblatt-Gimblett przy współpracy Chany Mlotek i Marka Slobina/published by B. Kirshenblatt-Gimblett with cooperation of Chana Mlotek and Mark Slobin).